

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ХУДУДЛАРИДА ИЛК ЎРТА АСР
ДАВЛАТЛАРИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ВА СИЁСИЙ
АСОСЛАРИ

М.Э.Эргашев

Термиз давлат унверситети
жаҳон тарихи кафедраси в.б. доценти. т.ф.б.ф.д. (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14552687>

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг илк ўрта аср давлатчилиги ва унинг ижтимоий-иқтисодий асослари ҳамда унинг археологик асослари кенг ёритилган.

Калим сўзлар: Сарманган (Жарқўрғон), Навандак (Сурхоннинг бошланиши), Дари Оҳанин (Темир Дарвоза), Боботоғ, Кофирнихон.

SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF
THE FIRST MEDIEVAL STATES IN THE SOUTHERN REGIONS OF UZBEKISTAN

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the early medieval statehood of Uzbekistan and its socio-economic foundations, as well as its archaeological foundations.

Keywords: Sarmangan (Zharkurgan), Navandak (the beginning of Surkhan), Dari Akhanin (Iron Gate), Bobotag, Kafirnikhan.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ ГОСУДАРСТВ В ЮЖНЫХ
РЕГИОНАХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В данной статье рассматривается раннесредневековая государственность Узбекистана, ее социально-экономические основы и археологические основы.

Ключевые слова: Сарманган (Джаркурган), Навандак (начало Сурхана), Дари Оханин (Железные ворота), Боботог, Кафирнихон.

Чағониён – қадимги Бактрия-Тохаристоннинг шимоли-ғарбида жойлашган тарихий вилоят бўлиб, кучайган вақтда жанубда Сарманган (Жарқўрғон), шимолда Навандак (Сурхоннинг бошланиши), ғарбдан Дари Оҳанин (Темир Дарвоза), шарқда Боботоғ ва Кофирнихонгача бўлган худудни ўз ичига олган. Чағониён ерлари ҳозирги Ўзбекистон Республикаси Сурхондарё вилоятининг Бойсун, Бандихон, Қизирик, Шерободнинг жанубий–шарқий қисми, Жарқўрғон, Қумқўрғон, Олтинсой, Шўрчи, Денов, Сариосиё, Узун туманлари, шунингдек, Тожикистон Республикасининг жанубий–ғарбий худудларига тўғри келади¹.

Чағониён ва умуман Шимолий Бактриянинг қадимги тарихи бўйича бирламчи ёзма манбалар ниҳоят даражада кам. Юнон-рим манбалари кўпроқ Бактриянинг жануби тўғрисида маълумот беради. Қадимги Хитойнинг Хан сулоласи давридаги манбалар Шимолий Бактрия ҳақида қисқача хабарлар беради. Эътиборли томони, улардаги маълумотлар бир-бирини такрорлаб туриши билан ажралиб туради. Чағониён ҳақидаги

¹ Ртвеладзе Э., Сагдуллаев А. Памятники минувших веков. –Ташкент, 1986. –С. 22-23; Чағониён тарихи. – Тошкент, 2002. –Б. 35.

асосий маълумотлар VII асрдан бошлаб хитой, кўпроқ араб-форс тарихчилари томонидан келтирилиб, уларда ўлканинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти кўрсатиб берилади. Аммо бу, Чағониён ҳудудидаги давлатчилик илдишлари айнан IV асрда пайдо бўлди, деган хулосани бермайди. Сабаби, сўнгги 60 йил ичида қадимги Чағониён ҳудудида олиб борилган археологик қазилмалар бу ҳудудда милоддан аввалги II минг йиллик ўрталаридан қадимги маданият гуллаб-яшнаганлигини кўрсатди². Қолаверса, илмий тадқиқотлар Ўзбекистонда шаҳар маданияти ва давлатчилик тарихининг 3500 йилдан кам эмаслигини кўрсатиб берди³. Чағониён тарихи Сурхон-Шеробод воҳаси ҳамда Кофирниҳон дарёси ҳавзаси билан бевосита алоқадор бўлганлиги боис, ушбу ҳудудларда рўй берган ижтимоий-сиёсий жараёнларни археологик манбалар билан бирга ўрганиш тўғрироқ бўлади.

Археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, Жанубий Ўзбекистондаги Шерободдарё, Бандихонсой, Хўжаипоксой, Сангардак, Тўпаланг ва бошқа тоғ дарёлари ҳавзаси қадимги зироатчилик маданияти шаклланган марказ бўлган. А.Аскарлов Сурхондарё вилоятида ўтказилган археологик тадқиқотларга асосланиб, бронза асрида Шеробод, Бандихон ва Шўрчи деҳқончилик воҳалари бўлганлигини таъкидлайди⁴. А.Сагдуллаев эса ўз тадқиқотида Музрабод, Шеробод, Бандихон, Миршоди деҳқончилик воҳаларидан иборат эканлигини кўрсатади⁵. Э.В.Ртвеладзенинг фикрича, бронза асрида ўлкада Ўланбулоқсой (Музрабод), Шеробод, Ҳалқажар (Миршоди) ва Ҳисор деҳқончилик воҳалари мавжуд бўлган. Ҳаммадан олдин, Ўланбулоқсой воҳаси шаклланган, деган фикрга келади⁶.

А.С.Сагдуллаев Ўрта Осиё жанубида илк давлатчилик тараққиётининг қуйидаги босқичларини кўрсатади:

1. Сўнгги бронза даврида кичик-кичик деҳқончилик воҳаларида дастлабки давлатчилик белгиларининг вужудга келиши;

2. Арьёошайана – кичик давлат бирлашмалари;

3. Қадимги Бактрия – йирик давлат бирлашмаси⁷.

Юқорида кўрсатилган ҳудудларнинг аҳолиси бронза асрида суғорма деҳқончилик, чорвачилик ва хунармандчилик билан шуғулланган. Илк шаҳарлар – Олтинтепа, Жарқўтон сингари йирик аҳоли манзилгоҳлари вужудга келади. Улар ривожланган тузилмага (қўрғон+аҳоли манзилгоҳи) эга бўлиб, хом гиштдан девор билан айлантирилган. Шаҳарлар ичида турар-жойлардан ташқари маҳобатли бинолар: саройлар ва ибодатхоналар ҳам бўлган⁸.

² Пугаченкова Г.А. Халчаян. К художественной культуры Северной Бактрии. –Ташкент: Фан, 1966. –С. 13.

³ Аскарлов А. Энг қадимий шаҳар. –Тошкент: Маънавият, 2001. –Б. 3.

⁴ Аскарлов А. А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. –Ташкент: Фан, 1977. –С. 9.

⁵ Сагдуллаев А. С. Культура Северной Бактрии в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Ленинград, 1978. –С. 31-33.

⁶ Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан. Очерки истории и культуры (древность и средневековье). –Ташкент: Фан, 1990. –С. 14.

⁷ Сагдуллаев А.С. Оседлые области на юге Средней Азии в эпоху раннего железа (генезис культуры и социально экономическая динамика). Автореферат диссертации доктора исторических наук. – Москва, 1989. – С. 40.

⁸ Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. –С. 9.

Сурхон воҳасидаги бронза асрига оид Сополли маданияти хронологик жиҳатдан Сополли, Жарқўтон, Кўзали, Молали ва Бўстон босқичларига бўлинади⁹. Уларнинг ҳар бири муайян ҳудудда топилган деҳқончилик манзилгоҳи номидан олинган. Айниқса, Сурхондарё вилояти, Олтинсой тумани, яъни Миршоди воҳасида жойлашган Молали ёдгорлиги алоҳида қизиқиш уйғотади. Негаки, Молали қадимги Чағониён ҳудудида жойлашган бўлиб, Чағониённинг бронза давридаги энг муҳим ёдгорликларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Молали гуруҳ ёдгорликлари 1970 йилда Г.А.Пугаченкова томонидан аниқланган. Бу ерда бронза асрига оид етгита дахма очилган эди. Шу яқин атрофдаги қишлоқ номидан дахма Молали деб ном олди¹⁰. Дахмадан 2 км шимоли-шарқда Молали манзилгоҳи ҳам аниқланган бўлиб, тахминан 8-9 гектар майдонни эгаллайди¹¹.

2012 йилда Германия Археология Институту (DAI, Берлин шаҳри) ва Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси санъатшунослик институти Молалида қазилма ишларини олиб борди. Молалининг ташқи деворлари қалинлиги 2 метр бўлиб, ҳом ғишдан «арчасимон» усулда, ёнбошлаб териб чиқилган. Ғишлар овал – тўғри бурчаксимон кўринишда: 40–45×24–26×7–8 см ўлчамда, бир томони текис, иккинчи томони бўртиб чиққан. Ички деворлари 1 метр қалинликда оддий, тўғри бурчакли 38–42×20–22×12 см, баъзан 40×17×10 см, 48×24×12 см ли ҳом ғишлардан териб чиқилган. Баъзи ҳолларда деворларнинг асоси 56×27–28×12 см. ғиш билан терилган. Молалидан олинган радиоуглерод анализи ушбу манзилгоҳнинг милоддан аввалги XVI аср охири XV аср бошларига оидлигини кўрсатади¹².

Сўнгги бронза ва илк темир асрига келиб, деҳқончилик маданияти янада тараққий этди. Шимолий Бактрияда яна бир нечта деҳқончилик воҳалари ўзлаштирилди. Археологик тадқиқотларга кўра, илк темир даврида Шимолий Бактрияда етгита деҳқончилик воҳаси бўлиб, уларнинг учтаси Сурхондарё вилояти ҳудудида, тўрттаси Жанубий Тожикистонда мавжуд бўлган. Шимолий Бактриядаги учта деҳқончилик воҳаси қадимги Чағониён ҳудудига тўғри келади. Булар:

1. Бойсун деҳқончилик воҳаси – унга Бойсунтоғ яйловлари, Бандихон ва Миршоди сув ҳавзалари кирган¹³.
2. Сурхон деҳқончилик воҳасига – Сурхондарёнинг ўрта ҳавзасидаги ҳудудлар

⁹ Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари (Бактрия мисолида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Автореферати. Самарқанд. 2009. –Б. 17-18.

¹⁰ Беляева Т.В., Хакимов З.А. Древнебактрийские памятники Миршаде // Из истории античной культуры Узбекистана. Ташкент, 1973. –С. 38-43.

¹¹ Сагдуллаев А.С. Древнеземледельческие поселения предгорий Байсунтау // История и археология Средней Азии. Сборник статей. Отв. редактор О.В. Обельченко. Ашхабад, 1978. –С. 30-31.

¹² Сверчков Л. М., Бороффка Н. Материалы поселения эпохи поздней бронзы Молали. Археология Узбекистана 10, № 1, 2015. -С. 75-88.

¹³ Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари (Бактрия мисолида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд. 2009. –Б. 188.

кириб, маркази ҳозирги Жарқўрғон туманидаги Ҳайитободтепа бўлган¹⁴.

3. Кофирниҳон деҳқончилик ўлкаси бўлиб, маркази Қалаи-Мир ёдгорлигига тўғри келади. Кофирниҳон деҳқончилик ўлкасида иккита суғорилиш воҳаси мавжуд бўлган: биринчисига Кофирниҳон дарёсининг Чангоб ўзани ҳудудлари, иккинчисига Кофирниҳон дарёси ўзанлари кирган¹⁵.

Бойсун деҳқончилик воҳасининг илк маркази сифатида Бандихон I ни кўрсатишимиз мумкин. Ушбу обида шу номдаги қишлоқнинг жануби-ғарбида, Ўргулсойнинг ўнг қирғоғида жойлашган. Бандихонтепа шарқдан ғарбга қараб 500 метр, эни 200 метр бўлиб, хронологик жиҳатдан Бандихонтепа I ва Бандихонтепа II га бўлинади.

Хулоса қиладиган бўлсак, Чағониён ҳудудидаги илк деҳқончилик воҳаларининг шаклланиши бронза даврига тўғри келади. Илк темир асрида ўлкада йирик шаҳарлар вужудга келди. Мазкур ўлка дастлаб қадимги Бактрия, сўнгра ахамонийлар ва юнон-македон истилочиларининг ҳукмронлиги остида бўлди. Милoddан аввалги II аср ўрталарига келиб Чағониён ерлари шимолдан кўчиб келган сак-массагет ва тохар қабилалари томонидан эгалланган. Бу қабилалар кейинчалик Чағониён давлатчилигининг шаклланишида муҳим роль ўйнашди.

REFERENCES

1. Ртвеладзе Э., Сагдуллаев А. Памятники минувших веков. –Ташкент, 1986. –С. 22-23; Чағониён тарихи. –Тошкент, 2002.
2. Пугаченкова Г.А. Халчаян. К художественной культуры Северной Бактрии. –Ташкент: Фан, 1966.
3. Асқаров А. Энг қадимий шаҳар. –Тошкент: Маънавият, 2001.
4. Асқаров А. А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1977
5. Сагдуллаев А. С. Культура Северной Бактрии в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Автореферат диссертации кандидата исторических наук. Ленинград, 1978.
6. Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан. Очерки истории и культуры (древность и средневековье). –Ташкент: Фан, 1990.
7. Сагдуллаев А.С. Оседлые области на юге Средней Азии в эпоху раннего железа (генезис культуры и социально экономическая динамика). Автореферат диссертации доктора исторических наук. – Москва, 1989. – С. 40.
8. Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии.
9. Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари (Бактрия мисолида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Автореферати. Самарқанд. 2009.

¹⁴ Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари. Тарих фан. док. дисс. –Б. 222.

¹⁵ Абдуллаев А.Л. Памятники раннежелезного века Южного Таджикистана // Бактрия-Тохаристан на древнем и средневековом востоке. Тезисы докладов конференции посвященной десятилетию ЮТАЭ. - М.: 1983. – С. 3-4.

10. Habibullo o'g'li, R. M. (2023). SURXON VOHASI TOQCHI QAVMINING AN'ANAVIY TURMUSH TARZI.
11. To'Rayev, S. G. O. G. L., & Raxmonov, M. X. O. G. L. (2022). BX KARMISHEVA TADQIQOTLARIDA SURXON VOHASI YUZ URUG'LARINING ETNIK TAVSIFI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 43-51.
12. Рахмонов, М. (2023). Surxon vohasi toqchi qavmlari hududiy joylashuvining ilmiy tahlili. *История и культура центральной Азии*, 1(1), 341-344.
13. Rahmonov, M. (2023). TRADITIONAL LIFESTYLE OF THE TOKCHI PEOPLE OF SURKHAN OASIS. *Modern Science and Research*, 2(4), 720-722.